

**สมถวิปัสสนาในคัมภีร์อภิธรรม
นิกายสรวาสติวาท**

**Śamatha–Vipaśyanā in the Sarvāstivada
Abhidharma Texts**

พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานิโย

สมถวิปัสสนาในคัมภีร์อภิธรรมนิกายสรวาสติวาท

พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานิโย*

บทคัดย่อ

ในบทความนี้ได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่อง “สมถวิปัสสนา” ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อภิธรรมนิกายสรวาสติวาท ตั้งแต่คัมภีร์อภิธรรมยุคต้นจนถึงคัมภีร์อภิธรรมยุคหลัง ทำให้ทราบถึงแนวคิดเรื่องสมถวิปัสสนาดังต่อไปนี้

สมถวิปัสสนาที่ปรากฏใน “พระอภิธรรมปิฎก 7 คัมภีร์” โดยมากเป็นการให้นิยาม กล่าวคือ นิยามของ “สมถะ” ไว้ว่า “กุศลเอกัคคตาจิต” บ้าง “สมาธิ” บ้าง “สัมมาสมาธิ” บ้าง และได้ให้นิยามของ “วิปัสสนา” ไว้ว่า “ธัมมวิจยะ” บ้าง “ปัญญา” บ้าง “สัมมาทิฏฐิ” บ้าง แต่ในคัมภีร์ “อภิธรรมมหาวิภาษา” เริ่มมีอธิบายเกี่ยวกับเรื่องสมถวิปัสสนา โดยกล่าวไว้ใน 3 ลักษณะ ได้แก่ 1. สมถวิปัสสนากับสมาธิและปฏิบัติ 2. สมถวิปัสสนาจริตกับสมาธิ และ 3. สมถวิปัสสนากับนิรอรณ ซึ่งเนื้อหาในลักษณะที่ 1 และ 2 เป็นความสัมพันธ์ต่อเนื่อง กล่าวคือ “ระดับของสมาธิ” เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึง “ปฏิบัติ” และปฏิบัติเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึง “จริต” คือ “สมถจริต” และ “วิปัสสนาจริต”

* พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานิโย, ดร. นักวิจัยสถาบันวิจัยวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยวิริยโคคุ (龍谷大学仏教文化研究所) เกียวโต ประเทศญี่ปุ่น

ในคัมภีร์อภิธรรมยุคหลังอย่าง “อภิธรรมโกศภาษยะ” พบว่าได้มีกล่าวถึงแนวคิดเรื่องสมถวิปัสสนาทั้ง 3 ลักษณะ ที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมยุคกลาง โดยลักษณะที่ 1 และ 2 ในคัมภีร์ “อภิธรรมโกศภาษยะ” ได้เห็นด้วยและยอมรับในแนวคิดดังกล่าว แต่ทว่าแนวคิดในลักษณะที่ 3 กลับมีความเห็นที่ขัดแย้ง อีกทั้งยังได้วิจารณ์ถึงแนวคิดนี้ จนเป็นเหตุให้ท่านสังฆภัทรต้องออกมาอธิบายแก้กลับใน “อภิธรรมนยายานุसार” และแนวคิดที่เพิ่งปรากฏในคัมภีร์ “อภิธรรมโกศภาษยะ” คือ สมถวิปัสสนากับกรรมฐาน กล่าวคือ “สมถกรรมฐาน” ได้แก่ “อสุภะ” และ “อานาปานสติ” สำหรับ “วิปัสสนากรรมฐาน” ได้แก่ “สติปัฏฐาน” ซึ่งไม่ปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมยุคต้นและยุคกลางมาก่อน การระบุถึงกรรมฐานที่ชัดเจนเช่นนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับวิธีเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานเริ่มปรากฏเด่นชัดในคัมภีร์อภิธรรมยุคหลังนี้เอง

คำสำคัญ : สรวาสติวาท, อภิธรรม, สมถะ, วิปัสสนา, สมาธิ

Śamatha–Vipaśyanā in the Sarvāstivāda Abhidharma Texts

Phramaha Pongsak THANIYO*

Abstract

The present paper is intended to examine the śamatha-vipaśyanā in the early through later periods of Sarvāstivāda Abhidharma texts. As a result, we have reached the following conclusions.

In Abidharma texts of the early period, the term śamatha-vipaśyanā is found with a definition that śamatha is 'citta-ekāgratā,' 'samādhi,' or 'samyaksamādhi,' and vipaśyanā is 'dharmavicaya,' 'prajñā,' or 'samyakdṛṣṭi.' But in a text of the middle period, Abhidharmamahāvibhāṣā, the term śamatha-vipaśyanā is found with close relation to (i) samādhi and pratipad, (ii) carita, and (iii) nivarana. The relationships of śamatha-vipaśyanā with (i) and (ii) can be arranged into one category. In other words, the various kinds of 'samādhi' are classified in 'pratipad,' and 'pratipad' is further classified into 'śamatha-carita' and 'vipaśyanā-carita.'

* Phramaha Pongsak Thaniyo, Ph.D. Research Fellow, Research Institute for Buddhist Culture (RIBC) Ryukoku University, Kyoto Japan

After examining the relationship between śamatha-vipaśyanā and (i), and (ii), it has become clear that these concepts were generally recognized in the Abhidharmakośabhāṣya. However, the relationship between śamatha-vipaśyanā and (iii) were rejected and criticized. In the Abhidharmakośabhāṣya, Vasubandhu criticizes (iii), which is later refuted by Saṃghabhadra in the Abhidharmanyāyānusāra. The concrete methods of śamatha-vipaśyanā practice were never specified in any texts before the Abhidharmakośabhāṣya. But in the Abhidharmakośabhāṣya, Vasubandhu specifies concrete methods of śamatha-vipaśyanā for the first time as follows: śamatha practice is 'aśubha' and 'ānāpānasmṛti,' and vipaśyanā practice is 'smṛtyupasthāna.'

Keywords : Sarvāstivāda, Abhidharma, śamatha, vipaśyanā, samādhi

บทนำ

“สมถวิปัสสนา” (Skt: śamatha-vipaśyanā; Pāli: samatha-vipassanā) เป็นแนวทางในการทำภาวนา เพื่อฝึกฝนอบรมจิต และปัญญาให้ล่องจากอำนาจของกิเลสอาสวะ และก้าวเข้าสู่หนทางพระนิพพานในที่สุด¹ ดังนั้นแนวคิดและหลักคำสอนที่เกี่ยวกับสมถวิปัสสนา นี้ จึงเป็นเรื่องที่สำคัญและมีปรากฏมาตั้งแต่คัมภีร์ยุคต้นอย่างพระ

1

AN.2.3 Bāla-vagga 10:

Dve 'me bhikkhave dhammā vijjābhāgiyā.

Katame dve?

Samatho ca vipassanā ca. Samatho ca bhikkhave bhāvitto kam attham anubhoti? Cittaṃ bhāvīyati. Cittaṃ bhāvitam kam attham anubhoti? Yo rāgo so pahīyati.

Vipassanā bhikkhave bhāvitā kam attham anubhoti? Paññā bhāvīyati. Paññā bhāvitā kam attham anubhoti? Yā avijjā sā pahīyati: rāgupakkiliṭṭham vā bhikkhave cittaṃ na vimuccati avijjupakkiliṭṭhā vā paññā na bhāvīyati. Imā kho bhikkhaverāgavirāgā cetovimutti avijjāvirāgā paññāvimuttī ti. (AN I: 61)

= 增壹阿含20.7:

爾時。世尊告諸比丘。阿練比丘當修行二法。云何二法。所謂止與觀也。若阿練比丘得休息止。則戒律成就。不失威儀。不犯禁行。作諸功德。若復阿練比丘得觀已。便觀此苦。如實知之。觀苦習。觀苦盡。觀苦出要。如實知之。彼如是觀已。欲漏心解脫。有漏心無明漏心得解脫。便得解脫智。生死已盡。梵行已立。所作已辦。更亦不復受有。如實知之。(T2: 600b)

ไตรปิฎก และแม้หลังพุทธปรินิพพานได้ 100-200 ปี พระพุทธศาสนาจะมีการแบ่งแยกนิกายออกไปถึง 18-20 นิกายก็ตาม แต่แนวคิดเรื่องสมถวิปัสสนานี้ยังคงปรากฏอยู่ในคัมภีร์ของแต่ละนิกาย ในคัมภีร์เถรวาทนั้น แนวคิดเรื่องสมถวิปัสสนาได้มีอรรถาธิบายเอาไว้อย่างกว้างขวางในคัมภีร์ระดับชั้นอรรถกถา มี “วิมุตติมรรค” (Vimuttimagga) และ “วิสุทธิมรรค” (Visuddhimagga) เป็นต้น ซึ่งมีการแปลเป็นภาษาไทยให้ได้ศึกษากันโดยสะดวกแล้ว แต่แนวคิดเรื่องสมถวิปัสสนาในคัมภีร์ของนิกายอื่นนั้น ยังไม่เป็นที่แพร่หลายนักในวงการพระพุทธศาสนาบ้านเรา

ดังนั้นในบทความนี้ ผู้เขียนขอนำเสนอแนวคิดเรื่องสมถวิปัสสนาที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อภิธรรมนิกายสรวาสติวาท ซึ่งเป็นนิกายหนึ่งที่มีความเจริญรุ่งเรืองมากทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ไปถึงบริเวณเอเชียกลาง ในรัชสมัยของพระเจ้ากนิษกะราวคริสต์ศตวรรษที่ 2 อีกทั้งยังมีคัมภีร์ที่สืบทอดมาถึงปัจจุบันเป็นจำนวนมาก โดยเริ่มศึกษาจากคัมภีร์อภิธรรมยุคต้น ได้แก่ “พระอภิธรรม 7 คัมภีร์” คัมภีร์อภิธรรมยุคกลาง คือ “อภิธรรมมหาวิภาษา” (Abhidharmamahāvibhāṣā) และคัมภีร์อภิธรรมยุคหลัง ได้แก่ “อภิธรรมโกศภาษยะ” (Abhidharma-kośabhāṣya) ของท่านวสุพันธุ (Vasubandhu) และ “อภิธรรมนยายานุสาร” (Abhidharmanyāyānusāra) ของท่านสังฆภัทร (Saṃghabhadra) เพื่อให้เห็นถึงวิวัฒนาการของแนวคิดเรื่องสมถวิปัสสนาในคัมภีร์อภิธรรมของนิกายสรวาสติวาท โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอธิบายและตีความที่แตกต่างกันในเรื่องสมถวิปัสสนาของท่านวสุพันธุใน “อภิธรรมโกศภาษยะ” กับท่านสังฆภัทรใน “อภิธรรมนยายานุสาร” ซึ่งทำให้เราเห็นถึงความขัดแย้งกันเองภายในนิกายสรวาสติวาท

อนึ่งการใช้ศัพท์ในบทความนี้ เนื่องจากต้นฉบับเป็นคัมภีร์สันสกฤต ซึ่งหากจะใช้ให้ถูกต้องแล้ว ต้องสะกดตามภาษาสันสกฤต เช่น คำว่า “สมถวิปัสสนา” หรือ “ฌาน” ต้องสะกดว่า “สมถวิปัสยนา” หรือ “ธยาน” แต่ในบทความนี้ผู้เขียนขอใช้คำว่า “สมถวิปัสสนา” หรือ “ฌาน” ซึ่งสะกดตามภาษาบาลี เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ เพราะเป็นศัพท์ที่มีการใช้อยู่โดยทั่วไปในภาษาไทย แต่สำหรับศัพท์เฉพาะที่ไม่ทั่วไป จะสะกดตามภาษาสันสกฤต

วิวัฒนาการของคัมภีร์อภิธรรมนิกายสรวาสติวาท

เพื่อให้เข้าใจถึงวิวัฒนาการด้านแนวคิดเรื่องสมถวิปัสสนาในคัมภีร์อภิธรรมต่าง ๆ ดังที่กล่าวไว้ในข้างต้น เรามาทำความเข้าใจถึงวิวัฒนาการการกำเนิดคัมภีร์เหล่านี้กันก่อน

1. คัมภีร์อภิธรรมยุคต้น ได้แก่ “พระอภิธรรม 7 คัมภีร์” ประกอบด้วย

(1) สังคีติปริยาย (Saṃgītiparyāya)² เป็นคัมภีร์ที่มีรูปแบบการจัดเรียงและอธิบายขยายความหมวดธรรมตั้งแต่หมวด 1 ถึงหมวด 10 คล้ายคลึงกับรูปแบบของ “สังคีติสูตร” ในที่สมณิกายของเถรวาท (DN III: 207-271) และในทีรฆอาคมของธรรมคุปตกะ (T1: 49-52) ซึ่ง

² ปัจจุบันค้นพบเพียงฉบับแปลจีนโบราณ T1536 阿毘達磨集異門足論 (T26: 367-453) เท่านั้น

เป็นคัมภีร์ยุคต้น³ สำหรับในคัมภีร์อภิธรรมของเถรวาท การจัดเรียงรูปแบบเช่นนี้ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก “ธัมมสังคณี” (Dhamma-saṅgaṇi)⁴

(2) ธรรมสกันธ์ (Dharmaskandha)⁵ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายขยายความหัวข้อธรรม โดยการยกเนื้อหาในพระสูตรต้นตอปิฎกขึ้นเป็นบทตั้งแล้วอธิบาย ซึ่งโดยมากเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับขันธ ธาตุ อายตนะ เป็นต้น⁶

³ คัมภีร์ยุคต้น หมายถึง พระสูตรต้นตอปิฎก 4 นิกายของเถรวาท และ 4 อาคมของนิกายอื่น ๆ ได้แก่ (1) ทีฆนิกาย (= ทีฆมอาคม) (2) มัชฌิมนิกาย (= มัชฌิมอาคม) (3) สังยุตตนิกาย (= สังยุตตอาคม) (4) อังคุตตรนิกาย (= เอกโกตตรอาคม) และบางคัมภีร์ในขุททกนิกาย เช่น สุตตนิบาต ธรรมบท ชาดก เป็นต้น และพระวินัยปิฎกของเถรวาท (เว้นคัมภีร์ปริวาร) และของนิกายอื่น ๆ อีก 5 ฉบับ ได้แก่ (1) มหาสาณิกวินัย (2) สรวาสติวาทวินัย (3) มหิศาสิกวินัย (4) ธรรมคุปตวินัย (5) มุลสรวาสติวาทวินัย (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ พระมหาพงศ์ศักดิ์ 2559: 7-10)

⁴ Daizōkyō-gakujutsu-yōgo-kenkyūkai (2001: 193)⁵ ปัจจุบันค้นพบเพียงฉบับแปลจีนโบราณ T1537 阿毘達磨法蘊足論 (T26: 453-514) เท่านั้น

⁵ ปัจจุบันค้นพบเพียงฉบับแปลจีนโบราณ T1537 阿毘達磨法蘊足論 (T26: 453-514) เท่านั้น

⁶ Daizōkyō-gakujutsu-yōgo-kenkyūkai (2001: 194)

(3) ปรัชญุปติศาสตร (Prajñaptiśāstra)⁷ เป็นคัมภีร์ อภิธรรมที่กล่าวถึงเรื่องโลกและจักรวาล รวมถึงเรื่องของกรรม ซึ่งคัมภีร์นี้ ได้ถูกหยิบยกไปอธิบายเพิ่มเติมใน “อภิธรรมมหาวิภาษา” เป็น จำนวนมาก จึงนับเป็นคัมภีร์อภิธรรมที่สำคัญคัมภีร์หนึ่งของนิกายสรวาส- ติวาท⁸

(4) วิชฌานกาย (Vijñānakāya)⁹ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึง เรื่องของ “วิชฌานธาตุ” หรือ “วิญญูณธาตุ” ทั้ง 6 มีจักขุเป็นต้น¹⁰

(5) ธาตุกาย (Dhātukāya)¹¹ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวและ จำแนกเรื่องของ “จิตและเจตสิก” ออกเป็น 14 ประเภท รวม 91 สภาวะ แต่ก็ยังเป็นเรื่องแปลกที่ในบรรดาพระอภิธรรมทั้ง 7 คัมภีร์นี้ มีเพียงคัมภีร์นี้ เท่านั้นที่ไม่ได้ถูกหยิบยกไปอธิบายเพิ่มเติมใน “อภิธรรมมหา- วิภาษา” นักวิชาการสันนิษฐานว่า อาจเป็นเพราะเนื้อหาส่วนใหญ่มีอยู่ใน (6) ปรกณปาท แล้วก็เป็นได้¹²

⁷ ปัจจุบันค้นพบเพียงฉบับแปลจีนโบราณ T1538 施設論 (T26: 514-529) เท่านั้น

⁸ Daizōkyō-gakujutsu-yōgo-kenkyūkai (2001: 195)

⁹ ปัจจุบันค้นพบเพียงฉบับแปลจีนโบราณ T1539 阿毘達磨識身足論 (T26: 531-614) เท่านั้น

¹⁰ Daizōkyō-gakujutsu-yōgo-kenkyūkai (2001: 196)

¹¹ ปัจจุบันค้นพบเพียงฉบับแปลจีนโบราณ T1540 阿毘達磨界身足論 (T26: 614-625) เท่านั้น

¹² Daizōkyō-gakujutsu-yōgo-kenkyūkai (2001: 197)

(6) ปรกณปาท (Prakaraṇapāda)¹³ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายในเรื่องของ “ธรรม” ไว้โดยพิสดาร นอกจากนี้ยังพบว่ามีกรณียกเอาเนื้อหาที่ปรากฏอยู่ใน (1) สังคีติปริยาย และ (2) ธรรมสกัณฑ์ นำมาจัดให้เป็นระบบระเบียบมากขึ้นในคัมภีร์นี้¹⁴

(7) ชญานปรัสถาน (Jñānaprasthāna)¹⁵ เป็นคัมภีร์ที่เกิดขึ้นหลังสุดในชุดคัมภีร์นี้ โดยเรียกคัมภีร์อื่นอีก 6 คัมภีร์ว่าเป็น “บาท” และเรียกคัมภีร์นี้ว่าเป็น “กาย” กล่าวคือ ได้มีการนำเอาอธิบายต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่คัมภีร์อื่นมาเป็นพื้นฐาน แล้วเรียบเรียงใหม่และอธิบายเพิ่มเติมให้เป็นระบบระเบียบมากยิ่งขึ้น แบ่งเนื้อหาออกเป็น 8 ส่วน รวม 44 บท¹⁶

¹³ ปัจจุบันค้นพบเพียงฉบับแปลจีนโบราณ T1542 阿毘達磨品類足論 (T26: 692-770) และสำนวนที่แปลต่างออกไปของ T1541 眾事分阿毘曇論 (T26: 627-688) รวมถึงฉบับที่มีการแปลเฉพาะในส่วนของวรรคที่ 1 辯五事品 อาทิ T1555 五事毘婆沙論 (T28: 989-995) T1556 薩婆多宗五事論 (T28: 995-998) T1557 阿毘曇五法行經 (T28: 998-1001) เป็นต้น

¹⁴ Daizōkyō-gakujutsu-yōgo-kenkyūkai (2001: 198)

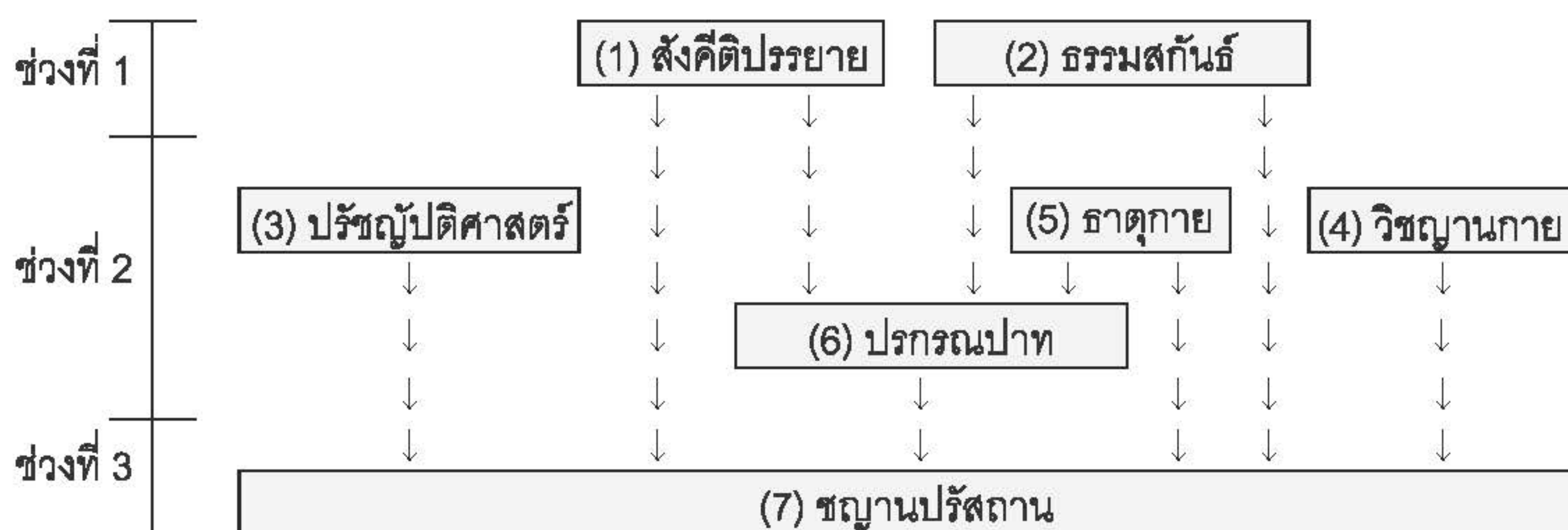
¹⁵ ปัจจุบันค้นพบเพียงฉบับแปลจีนโบราณ T1544 阿毘達磨發智論 (T26: 918-1031) และสำนวนที่แปลต่างออกไปของ T1543 阿毘曇八健度論 (T26: 771-917)

¹⁶ Daizōkyō-gakujutsu-yōgo-kenkyūkai (2001: 200) ¹⁷ Mitomo (2005: 120)

พระอภิธรรม 7 คัมภีร์นี้สันนิษฐานว่ากำเนิดในช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษ 200-300 ปี จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 1 เป็นชุดคัมภีร์ที่เมื่อพิจารณาโดยองค์รวมแล้วอาจกล่าวได้ว่าเป็น “คัมภีร์อภิธรรมยุคต้น” แต่เมื่อพิจารณาถึงรูปแบบและรายละเอียดเนื้อหาที่ปรากฏอยู่พบว่าการกำเนิดในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 ช่วง¹⁷ กล่าวคือ

ช่วงที่ 1 ได้แก่ (1) สังคีติปริยาย และ (2) ธรรมสกัณธ์

ช่วงที่ 2 ได้แก่ (3) ปรัชญูปติศาสตร์ (4) วิชฌานกาย (5) ธาตุกาย (6) ปรกณปาท¹⁸

¹⁷ Mitomo (2005: 120)

¹⁸ นักวิชาการส่วนใหญ่มักจะรวม (6) ปรกณปาท เข้าไว้ในคัมภีร์อภิธรรมยุคต้นช่วงที่ 2 ดังกล่าว แต่มีนักวิชาการบางท่านที่ได้ศึกษาแล้วพบว่า (6) ปรกณปาท นี้เกิดขึ้นก่อน (7) ชญาณปรัสถาน ซึ่งอยู่ในช่วงที่ 3 อย่างแน่นอน เพียงแต่น่าจะเกิดขึ้นหลังช่วงที่ 2 เพราะมีรูปแบบของเนื้อหาที่ต่างออกไปจากคัมภีร์ในช่วงที่ 2 (Sakurabe 1969: 50)

ช่วงที่ 3 ได้แก่ (7) ชฎานปรัสถาน

แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า พระอภิธรรม 7 คัมภีร์ฉบับสมบูรณที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน หลงเหลือเพียงฉบับแปลจีนโบราณเท่านั้น ส่วนต้นฉบับสันสกฤตและฉบับแปลทิเบตฉบับสมบูรณนั้นยังไม่มีที่ปรากฏ จะหลงเหลือก็เพียงเนื้อหาบางส่วนในใบลานที่ถูกจารด้วยภาษาสันสกฤต ซึ่งอยู่ในสภาพไม่สมบูรณ์ อาทิ (1) สังคีติปริยาย¹⁹ (2) ธรรมสกันธ์²⁰ และ (6) ปรกณปาท²¹ นอกจากนี้ยังพบเนื้อหาบางส่วนหลงเหลืออยู่ในฉบับแปลทิเบต อาทิ (3) ปรชัญปติศาสตร²² เป็นต้น

2. คัมภีร์อภิธรรมยุคกลาง หมายถึง “อภิธรรมมหาวิภาษา” ซึ่งเกิดขึ้นราวคริสต์ศตวรรษที่ 2-3 โดยกลุ่มพระอรรถกถาจารย์ที่เรียกว่า “ไวภาชิก” (Vaibhāṣika) ได้ร่วมกันอรรถาธิบายคัมภีร์อภิธรรมยุคต้นที่กล่าวไว้ข้างต้น เพื่อให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น โดยมีลักษณะโครงสร้างที่เหมือนกับ “ชฎานปรัสถาน” ทุกประการ จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็น “ชฎานปรัสถานอรรถกถา” ก็ว่าได้ นอกจากนี้ ในคัมภีร์นี้ยังได้มีการหยิบยกเอาแนวคิดและหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานิกายอื่นในยุคนั้น อาทิ มหาasanghika ธรรมคุปตกะ มหิศาสกะ เสาตรานติกะ เป็นต้น ขึ้นมาได้แย้ง ดังนั้น

¹⁹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ Waldschmidt (1965) และ Rosen (1968)

²⁰ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ Takasaki (1965) และ Matsuda (1986)

²¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ Imanishi (1969) (1975)

²² འཇིག་རྟེན་བཤག་པ། 'Jig rten bshag pa, རྒྱུ་གདགས་པ། Rgyu gdags pa, ལས་གདགས་པ། Las gdags pa (P 5587-5589 = D 4086-4088)

ในแง่ของการศึกษาพระพุทธศาสนา 18-20 นิกาย จึงถือเป็นประโยชน์มาก เพราะทำให้เห็นถึงลักษณะเด่นของแต่ละนิกายในยุคนั้น²³

สำหรับ “อภิธรรมมหาวิภาษา” ที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน มีเพียงฉบับแปลจีนโบราณ 2 ส่วนเท่านั้น โดยส่วนแรกเป็นส่วนที่แปลขึ้นก่อนในปีคริสต์ศักราช 437 เรียกว่า “อภิธรรมวิภาษา”²⁴ แต่เนื่องจากไฟสงครามในยุคนั้น ทำให้คัมภีร์ส่วนนี้เสียหายเป็นจำนวนมาก และต่อมาได้ถูกแปลขึ้นใหม่อีกครั้งในปีคริสต์ศักราช 656-659 เรียกว่า “อภิธรรมมหาวิภาษา”²⁵ ซึ่งเป็นส่วนที่มีความสมบูรณ์ในด้านเนื้อหามากกว่า²⁶

3. คัมภีร์อภิธรรมยุคหลัง ได้แก่ “อภิธรรมโกศภาษยะ” ของท่านวสุพันธุ ซึ่งเกิดขึ้นราวคริสต์ศตวรรษที่ 4-5 และ “อภิธรรมนยานุสาร” ของท่านสังฆภัทร ซึ่งเกิดขึ้นราวคริสต์ศตวรรษที่ 5 สำหรับ “อภิธรรมโกศภาษยะ” นี้มีต้นกำเนิดจากการศึกษาคัมภีร์อภิธรรมยุคกลางของท่านวสุพันธุ และได้อธิบายแนวคิดและหลักคำสอนของนิกายสรวาสติวาทไว้อย่างดี แต่ทว่าสิ่งที่ท่านวสุพันธุอธิบายไว้ในคัมภีร์นี้ กลับไม่ได้เห็นด้วยกับแนวคิดหลักของนิกาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องแนวคิดเรื่องการเมืองของ “ธรรม” ทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต โดยได้

²³ Daizōkyō-gakujutsu-yōgo-kenkyūkai (2001: 201)

²⁴ 阿毘曇毘婆沙論 (T28: 1-415)

²⁵ 阿毘達磨大毘婆沙論 (T27:1-1004)

²⁶ Kamata et al. (1998: 422-423)

อาศัยแนวคิดของนิกายเสาตรานติกะมาหักล้าง นอกจากนี้ยังได้เสนอแนวคิดใหม่ ๆ ที่ยังไม่ปรากฏในนิกายใด ด้วยเหตุนี้ “อภิธรรมนยายานุसार” ของท่านสังฆมัทธ จึงได้กำเนิดขึ้น มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายแนวคิดหลักของนิกาย และหักล้างแนวคิดที่เป็นปฏิปักษ์ต่อนิกายของท่านวสุพันธุ โดยใช้รูปแบบการหยาบคายที่ปรากฏใน “อภิธรรมโกศภาษยะ” ขึ้นมาอธิบายแตกต่างที่ละประเด็น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เราได้เห็นถึงความขัดแย้งกันภายในนิกายสรวาสติวาทเกี่ยวกับแนวคิดและหลักคำสอน²⁷

ในปัจจุบัน “อภิธรรมโกศภาษยะ” มีครบถ้วนบริบูรณ์ทั้งต้นฉบับสันสกฤต²⁸ ฉบับแปลทิเบต²⁹ และฉบับแปลจีนโบราณทั้ง 2 ส่วน³⁰ ในขณะที่ “อภิธรรมนยายานุसार” หลงเหลือเพียงฉบับแปลจีนโบราณ³¹ เท่านั้น

²⁷ Daizōkyō-gakujutsu-yōgo-kenkyūkai (2001: 204-205)

²⁸ Abhidharmakośabhāṣya of Vasubandhu. 1967. Tibetan Sanskrit Works Series vol. VIII. Edited by P. Pradhan. Patna: K. P. Jayaswal Research Institute.

²⁹ ཇོས་མློང་པའི་མདོད་ཀྱི་བཤད་པ། Chos mngon pa'i mdsod kyi bshad pa (P 5591 = D 4090)

³⁰ ฉบับแปลจีนโบราณทั้ง 2 ส่วน ได้แก่ T1558 阿毘達磨俱舍論 (T29: 1-159) และ T1559 阿毘達磨俱舍釋論 (T29: 161-310)

³¹ T1562 阿毘達磨順正理論 (T29: 329-775)

สมถวิปัสสนาที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมยุดตัน

สมถวิปัสสนาในคัมภีร์อภิธรรมยุดตัน โดยมากพบเป็นลักษณะของการให้ “นิยาม” ของสมถวิปัสสนาเป็นหลัก ซึ่งปรากฏอยู่มากในคัมภีร์ “สังคีติปริยาย”³² “ธรรมสกันธ์”³³ “ธาตุกาย”³⁴ และ “ปรกกรณปาท”³⁵ กล่าวคือ ในคัมภีร์เหล่านี้ให้นิยามของ “สมถะ” ไว้ว่า “กุศลเอกัคคตาคจิต” บ้าง “สมาธิ” บ้าง “สัมมาสมาธิ” บ้าง และได้ให้นิยามของ “วิปัสสนา” ไว้ว่า “ธัมมวิจยะ” บ้าง “ปัญญา” บ้าง “สัมมาทิฏฐิ” บ้าง ซึ่งในลักษณะเดียวกันนี้ของฝ่ายเถรวาท พบมากในพระอภิธรรมปิฎก “ธัมมสังคณี”³⁶

32 ในคัมภีร์นี้ได้ให้นิยามของ “สมถะ” 奢摩他 ว่าเป็น “กุศลเอกัคคตาคจิต” 善心一境地 (T26: 375b) “วิปัสสนา” 毘鉢舍那 ว่าเป็น “สัมปชัญญะ” 正知 (T26: 372a) “ทิฏฐิ” หรือ “ทัศนะ” 見 (T26: 374a, 427c) “ปัญญา” 慧 (T26: 423b, 440b) “ธัมมวิจยะ” 擇法等覺支 (T26: 435a) เป็นต้น

33 ในคัมภีร์ได้ให้นิยามของ “สมถะ” 奢摩他 ว่าเป็น “สมาธิ” 三摩地 (T26: 474c) “สัมมาสมาธิ” 正定 (T26: 482a) “สมาธินทรีย์” 定根 (T26: 499c) และให้นิยามของ “วิปัสสนา” 毘鉢舍那 ว่าเป็น “สัมมาทิฏฐิ” 正見 (T26: 481c) “สัมปชัญญะ” 正知 (T26: 484b) “ปัญญา” 慧 “ปัญญาภิธรรม” 慧根 “ปัญญาพละ” 慧力 “ธัมมวิจยะ” 擇法等覺支 “สัมมาทิฏฐิ” 正見 (T26: 492b) เป็นต้น

34 ในคัมภีร์ได้ให้นิยามของ “สมถะ” 奢摩他 ว่าเป็น “สมาธิ” 三摩地 (T26: 614c) และให้นิยามของ “วิปัสสนา” 毘鉢舍那 ว่าเป็น “ปัญญา” 慧 (T26: 614c) เป็นต้น

35 ในคัมภีร์ได้ให้นิยามของ “สมถะ” 奢摩他 ว่าเป็น “สมาธิ” 定 (T26: 699c) “สมาธินทรีย์” 定根 (T26: 723b) และให้นิยามของ “วิปัสสนา” 毘鉢舍那 ว่าเป็น “ปัญญา” 慧 (T26: 699c) “ธัมมวิจยะ” 擇法等覺支 (T26: 720b-c) “สัมมาทิฏฐิ” 正見 (T26: 722a) “ปัญญาภิธรรม” 慧根 (T26: 723b) เป็นต้น

36 Dhs 1355-1356

แต่สำหรับเนื้อหาที่อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างสมถะกับวิปัสสนา หรือความสัมพันธ์ระหว่างสมถวิปัสสนากับหลักธรรมอื่น กลับมีอยู่ไม่มากนัก เช่น การกล่าวถึงธรรม 2 ประการ คือ “สมถะ” และ “วิปัสสนา” ที่เป็นไปเพื่อความเกิดและความดับของกิเลส คือ รากะ โทสะ โมหะ ซึ่งปรากฏใน “ปรัชญูปติศาสตร์”³⁷ หรือการกล่าวถึงบุคคล 4 จำพวกที่เกี่ยวข้องกับการมีและไม่มีอยู่ของ “เจโตสมถะ” และ “อธิปัญญาธัมมวิปัสสนา” โดยได้อธิบายถึง “เจโตสมถะ” นั้นหมายเอา “โลกียฌาน” และ “อธิปัญญาธัมมวิปัสสนา” หมายเอา “โลกุตตรอริยปัญญา” ปรากฏอยู่ใน “สังคีติปริยาย”³⁸ ซึ่งอธิบายเช่นนี้ในฝ่ายของเถรวาท พบในพระอภิธรรมปิฎก “บุคคลบัญญัติ” (Puggalapaññatti)³⁹

38 復次或有補特伽羅。得內心止不得增上慧法觀。或有補特伽羅。得增上慧法觀不得內心止。或有補特伽羅。不得內心止。亦不得增上慧法觀。或有補特伽羅。得內心止亦得增上慧法觀。何等補特伽羅。得內心止不得增上慧法觀。答若補特伽羅。得世間四靜慮。不得出世聖慧。何等補特伽羅。得增上慧法觀。不得內心止。答若補特伽羅。得出世聖慧。不得世間四靜慮。何等補特伽羅。不得內心止。亦不得增上慧法觀。答若補特伽羅。不得世間四靜慮。亦不得出世聖慧。何等補特伽羅。得內心止亦得增上慧法觀。答若補特伽羅。得世間四靜慮。亦得出世聖慧。(T26: 375c)

39 *Kathañ ca puggalo lābhī c' eva hoti ajjhataṃ cetosamathassa lābhī adhipaññādharmavipassanāya?*

Idh' ekacco puggalo lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā arūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ lābhī lokuttaramaggassa vā phalassa vā, evaṃ puggalo lābhī c' eva hoti ajjhataṃ cetosamathassa lābhī adhipaññādharmavipassanāya. (Pug: 62)

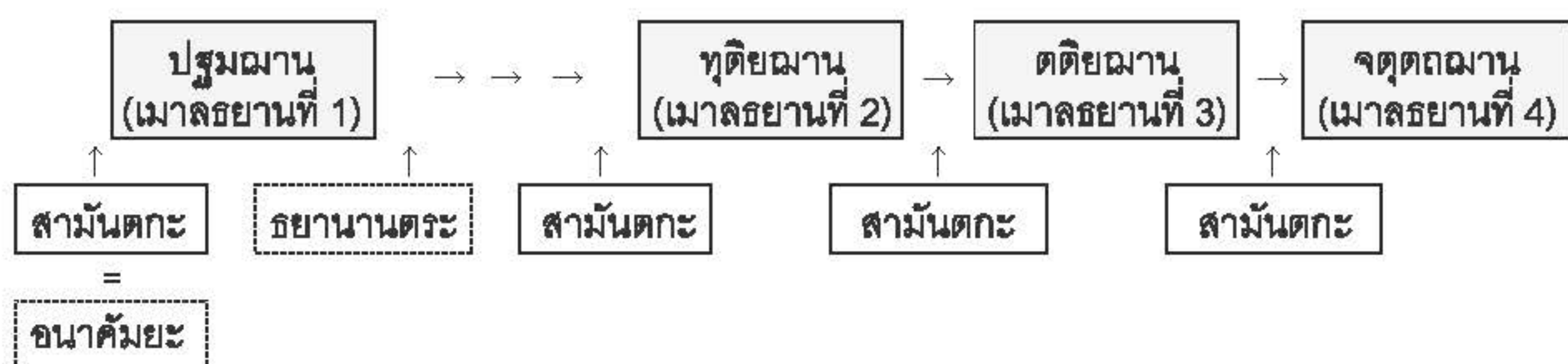
จากสิ่งที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมยุคต้นเกี่ยวกับสมถวิปัสสนานั้น จะเป็นการให้นิยามโดยส่วนใหญ่ และเมื่อพิจารณาจากคัมภีร์ที่ปรากฏ ทำให้เราเห็นว่านิยามของสมถวิปัสสนานี้ มีการหยิบยกและอ้างอิงที่ สอดคล้องกับลำดับการกำเนิดของคัมภีร์อภิธรรมยุคต้นดังที่กล่าวไว้ใน ข้างต้น นอกจากนี้ยังมีสิ่งที่เป็นเงื่อนไขทิ้งไว้ และผู้เขียนสันนิษฐานว่า เงื่อนไขนี้เองเป็นสิ่งที่นำไปสู่การกำเนิดแนวคิดใหม่ ๆ เกี่ยวกับสมถ-วิปัสสนาในคัมภีร์อภิธรรมยุคกลาง นั่นคือ การยอมรับบุคคลผู้เข้าถึง “โลกุตตรอริยปัญญา” หรือ “วิปัสสนา” โดยปราศจากการเข้าถึง “โลกีย ฌาน” เพราะในคัมภีร์ยุคต้นอย่างพระสูตรตันตปิฎก เมื่อกล่าวถึง “สมาธิ” หรือ “สัมมาสมาธิ” นั้นหมายเอา “ฌาน” และในคัมภีร์อภิธรรมยุคต้นไม่ ว่าฝ่ายเถรวาทหรือสรวาสติวาท ได้กล่าวถึง “สมถะ” ว่าเป็น “สมาธิ” หรือ “สัมมาสมาธิ” ดังที่กล่าวมาแล้ว เหตุใดจึงยอมรับการเข้าถึง “วิปัสสนา” โดยปราศจากการเข้าถึง “ฌาน” สิ่งนี้มีคำตอบใน “อภิธรรมมหาวิภาษา”

สมถวิปัสสนาที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมยุคกลาง

ในคัมภีร์อภิธรรมยุคกลาง เริ่มมีอธิบายเกี่ยวกับเรื่องสมถ-วิปัสสนากว้างขวางกว่าคัมภีร์อภิธรรมยุคต้นมาก จากการศึกษาพบว่า เนื้อหาของสมถวิปัสสนาได้ถูกกล่าวใน 3 ลักษณะ ได้แก่ 1. สมถวิปัสสนา กับสมาธิและปฏิบัติ 2. สมถวิปัสสนาจริตกับสมาธิ และ 3. สมถวิปัสสนา กับนิ वर्ณ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. สมถวิปัสสนากับสมาธิและปฏิบัติ สำหรับสมาธิในที่นี้หมายเอา สมาธิ 3 ระดับ โดยมีลำดับจากระดับต้นไปหาลึก คือ “สามันตกะ” (sāmantaka 近分)⁴⁰ “ฌาน” (maula-dhyāna 根本靜慮) “อรูปฌาน” (ārūpya 無色) และปฏิบัติ 2 คือ “สุขาปฏิบัติ” (sukhā-pratipad 樂行) และ “ทุกข์าปฏิบัติ” (duḥkhā-pratipad 苦行) โดยกล่าวถึงความสัมพันธ์ของระดับสมาธิทั้ง 3 กับกำลังของสมถวิปัสสนา กล่าวคือ บุคคลผู้ทำสมาธิถึงระดับ “สามันตกะ” แต่ยังไม่ถึง “ฌาน” ได้ชื่อว่า “สมถะมีกำลังอ่อน...วิปัสสนามีกำลังแก่” และสำหรับผู้ทำสมาธิถึงระดับ “อรูปฌาน” ซึ่งสูงกว่า “ฌาน” ได้ชื่อว่า “สมถะมีกำลังแก่...วิปัสสนามีกำลังอ่อน”⁴¹ ซึ่งการปฏิบัติของบุคคลทั้ง 2 ประเภทนี้ได้ชื่อว่าเป็น “ทุกข์าปฏิบัติ”⁴² สำหรับบุคคลผู้ทำสมาธิเข้าถึงระดับ “ฌาน” ได้ชื่อว่า “สมถะและวิปัสสนามีกำลังเสมอกัน”⁴³ ซึ่งบุคคลผู้ปฏิบัติเช่นนี้ได้ชื่อว่าเป็น “สุขาปฏิบัติ”⁴⁴

40 “สามันตกะ” เริ่มปรากฏในคัมภีร์ “อภิธรรมมหาวิภาษา” หมายเอาสมาธิที่อยู่ก่อนระดับ “ฌาน” ในแต่ละฌาน และนอกจากนี้ยังมีชื่อของระดับสมาธิที่เกี่ยวข้องกัน ได้แก่ “อนาคัมยสมาธิ” (anāgamyā-samādhi 未至定) คือ สามันตกะของปฐมฌาน “ธยานานตระ” (dhyānāntara 靜慮中間) คือ ระดับสมาธิที่ไม่มีวิตก มีเพียงพิจารณาเท่านั้น กล่าวคือ ระดับสมาธิที่อยู่ระหว่างปฐมฌานกับสามันตกะของทุติยฌาน

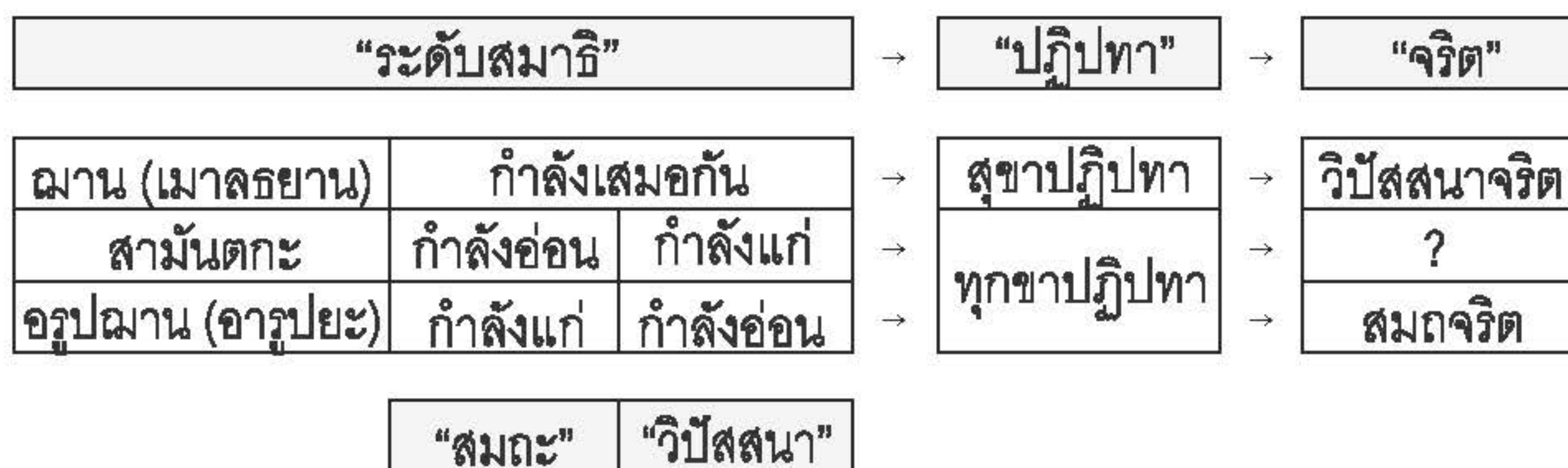
(เชิงอรรถ อ่านต่อหน้าถัดไป)

(เชิงอรรถ ต่อจากหน้าที่แล้ว)

- 41 復次根本靜慮現在前時。長養大種遍身中生令身充悅故名樂住。近分定等現在前時。長養大種唯心邊生。非極充悅故非樂住。有作是說。近分定等現在前時。長養大種雖遍身生。而長養用不及靜慮現在前時長養大種故非樂住。譬如二人同一池浴。一身入水。一用手澆。雖俱洗浴而入水者潤益為勝非手澆者。復次四靜慮中止觀力等故名樂住。近分定中觀強止劣。無色定中止強觀劣俱非樂住。(T27: 420a)
- 42 有作是說。苦遲通斷。是未至定靜慮中間三無色定。時解脫聖道攝。苦速通斷。即是彼地諸聲聞乘。不時解脫聖道攝。樂遲通斷。是四根本靜慮。時解脫聖道攝。樂速通斷中不能正顯廣大饒益天人眾者即是四根本靜慮。諸聲聞乘不時解脫聖道攝。(T27: 485b)
- 43 復次根本靜慮現在前時。長養大種遍身中生令身充悅故名樂住。近分定等現在前時。長養大種唯心邊生。非極充悅故非樂住。有作是說。近分定等現在前時。長養大種雖遍身生。而長養用不及靜慮現在前時長養大種故非樂住。譬如二人同一池浴。一身入水。一用手澆。雖俱洗浴而入水者潤益為勝非手澆者。復次四靜慮中止觀力等故名樂住。近分定中觀強止劣。無色定中止強觀劣俱非樂住。(T27: 420a)
- 44 有作是說。苦遲通斷。是未至定靜慮中間三無色定。時解脫聖道攝。苦速通斷。即是彼地諸聲聞乘。不時解脫聖道攝。樂遲通斷。是四根本靜慮。時解脫聖道攝。樂速通斷中不能正顯廣大饒益天人眾者即是四根本靜慮。諸聲聞乘不時解脫聖道攝。(T27: 485b)

2. สมถวิปัสสนาจริตกับสมาธิ กล่าวถึงความสัมพันธ์ของ “สมถจริต” (śamatha-carita 奢摩他行) และ “วิปัสสนาจริต” (vipassyanā-carita 毘鉢舍那行) กับ “ฌาน” และ “อรุพฌาน” โดยกล่าวถึงพระอัครสาวกทั้ง 2 คือ พระสารีบุตร (Śāriputra 舍利子) และพระมหาโมคคัลลานะ (Mahāmaudgalyāyana 大目連) ซึ่งพระอัครสาวกทั้ง 2 เป็นพระอรหันต์ผู้หมดกิเลส แต่ต่างกันตรงที่พระสารีบุตรเป็นผู้ที่เข้าถึงสมาธิระดับ “ฌาน” จึงเรียกว่าเป็น “วิปัสสนาจริต” สำหรับพระมหาโมคคัลลานะเป็นผู้ที่เข้าถึงสมาธิระดับ “อรุพฌาน” จึงเรียกว่าเป็น “สมถจริต”⁴⁵

จากเนื้อหาทั้ง 2 ลักษณะดังกล่าวพบว่ามี mốiเชื่อมโยงกัน จึงอาจสร้างเป็นแผนภาพแสดงความสัมพันธ์ได้ดังนี้

⁴⁵ 問何故舍利子與大目連。俱依未至定入正性離生得果離染。而舍利子依第四靜慮得阿羅漢果。大目連依無色定得阿羅漢果耶。答此二尊者。俱是到究竟聲聞故。決定漸次得四沙門果。是故俱依未至定入正性離生。而尊者舍利子。是毘鉢舍那行故。依第四靜慮得阿羅漢果。尊者大目連。是奢摩他行故。依無色定得阿羅漢果。(T27: 485c-486a)

3. สมถวิปัสสนากับนิรอรณ ในคัมภีร์นี้ได้กล่าวถึง “นิรอรณ 5” (ni-varaṇa 五蓋) ในฐานะเป็นเครื่องกั้นหรือเป็นอุปสรรคต่อ “ศีล สมาธิ (สมถะ) ปัญญา (วิปัสสนา)” กล่าวคือ “กามฉันทะ” (kāmacchanda 貪欲) และ “พยาบาท” (vyāpāda 瞋恚) เป็นอุปสรรคต่อ “ศีล” (śīla 戒) “ถีนมิตตะ” (styānamiddha 惛沈睡眠) เป็นอุปสรรคต่อ “ปัญญา” (prajñā 慧) หรือ “วิปัสสนา” (vipaśyanā 毘鉢舍那) “อุทธัจจกุกกุจจะ” (auddhatyakaukrtya 掉舉惡作) เป็นอุปสรรคต่อ “สมาธิ” (samādhi 定) หรือ “สมถะ” (śamatha 奢摩他) และ “วิจิกิจฉา” (vicikitsā 疑) เป็นเครื่องกั้น “จิต” (citta 心) ซึ่งในขณะเดียวกัน ศีล สมาธิ (สมถะ) ปัญญา (วิปัสสนา) เองก็เป็นเครื่องกำจัดหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อนิรอรณเช่นเดียวกัน⁴⁶

“นิรอรณ 5”	เป็นปฏิปักษ์ต่อ	“ธรรม”
กามฉันทะ	↔	ศีล
พยาบาท	↔	
ถีนมิตตะ	↔	ปัญญา (วิปัสสนา)
อุทธัจจกุกกุจจะ	↔	สมาธิ (สมถะ)
วิจิกิจฉา	↔	จิต

⁴⁶ 復次貪欲令遠離諸欲法。瞋恚令遠離諸惡法。惛沈睡眠令遠離毘鉢舍那。掉舉惡作令遠離奢摩他。彼由遠此離諸欲惡法及毘鉢舍那奢摩他故。便為疑箭惱壞其心。為有諸惡不善業果。為非有耶*。因斯造作種種惡業。是故偏立此五為蓋。復次貪欲瞋恚破壞戒蘊。惛沈睡眠破壞慧蘊。掉舉惡作破壞定蘊。彼由破壞此三蘊故。便為疑箭惱壞其心。為有諸惡不善業果為非有耶*。因斯造作種種惡業。是故偏立此五為蓋。(T27: 250a)

* แก้วไขจาก 邪 เป็น 那 (อ้างอิง T27: 250 เถิงอรรถที่ 1: 邪 = 那【宋】【元】【明】【宮】)

จากศึกษาเนื้อหาของสมถวิปัสสนาใน 3 ลักษณะ ที่ปรากฏใน “อภิธรรมมหาวิภาษา” ซึ่งเป็นคัมภีร์อภิธรรมยุคกลางดังกล่าว ทำให้เราพบคำตอบของเงื่อนไขที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อภิธรรมยุคต้น กล่าวคือ การยอมรับบุคคลผู้เข้าถึง “โลกุตตรอริยปัญญา” หรือ “วิปัสสนา” โดยปราศจากการเข้าถึง “โลกียฌาน” เพราะในคัมภีร์ยุคต้นอย่างพระสุตตันตปิฎก รวมถึงคัมภีร์อภิธรรมยุคต้นเมื่อกล่าวถึง “สมาธิ” หรือ “สัมมาสมาธิ” นั้นหมายเอา “ฌาน” นั้นเป็นเพราะในคัมภีร์อภิธรรมยุคกลาง มีการอธิบายถึง “สมาธิ” ที่มีระดับต้นกว่า “ฌาน” กล่าวคือ “สามันตก-สมาธิ” นั้นเอง เพราะแม้จะจัดอยู่ในประเภท “ทุกขาปฏิบัติ” คือ ปฏิบัติลำบากก็ตาม แต่ก็สามารถบรรลุธรรมได้ ซึ่งเป็นการอธิบายและยอมรับแนวคิดเรื่องบุคคลผู้เข้าถึง “โลกุตตรอริยปัญญา” หรือ “วิปัสสนา” โดยปราศจากการเข้าถึง “โลกียฌาน” และจากปรากฏการณ์นี้ทำให้เราเห็นถึงวิวัฒนาการของแนวคิดใหม่ ๆ เกี่ยวกับสมถวิปัสสนาในนิกายสรวาสติวาท

สมถวิปัสสนาที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมยุคหลัง

จากการศึกษาคัมภีร์อภิธรรมยุคหลังอย่าง “อภิธรรมโกศภาษยะ”⁴⁷ พบว่าได้มีกล่าวถึงแนวคิดเรื่องสมถวิปัสสนาทั้ง 3 ลักษณะ ที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมยุคกลาง คือ 1. สมถวิปัสสนากับสมาธิและปฏิบัติ⁴⁸ 2. สมถวิปัสสนาจิตกับสมาธิ⁴⁹ 3. สมถวิปัสสนากับนิวรรณ และแนวคิดที่เพิ่งปรากฏในคัมภีร์ “อภิธรรมโกศภาษยะ” คือ 4. สมถวิปัสสนากับกรรมฐาน โดยลักษณะที่ 1 และ 2 ในคัมภีร์ “อภิธรรมโกศภาษยะ” ได้เห็นด้วยและยอมรับในแนวคิดดังกล่าว แต่ทว่าแนวคิดในลักษณะที่ 3 กลับมีความเห็นที่ขัดแย้ง อีกทั้งยังได้วิจารณ์ถึงแนวคิดนี้ของนิกายสรวาสติวาท จนเป็นเหตุให้ท่านสังฆภัทรต้องออกมาอธิบายแก้กลับใน “อภิธรรมนยานุสาร” โดยมีรายละเอียดดังนี้

47 เรื่องราวของสมถวิปัสสนาในคัมภีร์อภิธรรมโกศภาษยะ Hung (2002) ได้ทำการศึกษาไว้อย่างน่าสนใจ เพียงแต่งานวิจัยดังกล่าวศึกษาอยู่ในขอบเขตของคัมภีร์อภิธรรมโกศภาษยะเป็นหลักเท่านั้น จึงทำให้ไม่ทราบถึงวิวัฒนาการที่เกิดขึ้น

48 mārga eva punaḥ pratipad ity ukto nirvāṇapratipādanāt |
catasraḥ pratipadaḥ | asti pratipad duḥkhā dhandhābhijñā | asti
duḥkhā kṣiprābhijñā | evaṃ sukhā 'pi dvidhā | tatra

dhyāneṣu mārgaḥ pratipat sukhā |

caturdhyāneṣu mārgaḥ sukhā pratipad aṅgaparigra-
haśamathavipaśyanā samatābhyām ayatnavāhitvāt |

(เชิงอรรถ ต่อจากหน้าที่แล้ว)

duḥkhā 'nyabhūmiṣu |

anyāsv anāgamyadhyānāntarārūpyabhūmiṣu mārgo
duḥkhā pratipad aṅgāparigrahāc chamathavipaśyanānyūnatvāc
ca yatnavāhitvāt śamathanyūne hy anāgamyadhyānāntare
vipaśyanānyūnā ārūpyā iti | (AKBh: 382)

= 阿毘達磨俱舍論 (賢聖品)

道於餘處立通行名。以能通達趣涅槃故。此有幾種。依何建立。
頌曰。

通行有四種 樂依本靜慮

苦依所餘地 遲速鈍利根

論曰。經說通行總有四種。一苦遲通行。二苦速通行。三樂遲通行。四樂速通行。道依根本四靜慮生名樂通行。以攝受支止觀平等任運轉故。道依無色未至中間名苦通行。以不攝支止觀不等艱辛轉故。謂無色定觀減止增。未至中間觀增止減。(T29: 132a)

= 阿毘達磨俱舍釋論 (聖道果人品)

復次此道有時說名行。由此行至涅槃故。此行有四種。如經言。有行苦遲智。有行苦速智。有行樂遲智。有行樂速智。此中偈曰。依定道樂行。釋曰。於四定中此四種道。說名樂行。由攝分故。奢摩他毘鉢舍那。平等起故。此道不由功用成故。說名樂行。偈曰。於餘地苦行。釋曰。於餘地。謂非至定中間定無色定中。此道說名苦行。由不攝分故。奢摩他毘鉢舍那不具故。大功用所成故。說名苦行。何以故。非至定及中間定。此定由奢摩他不具。未至初定及二定故。無色定由毘鉢舍那不具。思想心細故。此樂苦行。(T29: 283b)

49

sa dhyāne vyavakīrṇo 'kaniṣṭhagaḥ || 37 ||

ūrdhvasrotā dvividho* hetutaḥ phalataś ca | hetuto vya-
vakīrṇāvyavakīrṇadhyānatvāt | phalato 'kaniṣṭhabhavāgrapara-

(เชิงอรรถ อ่านต่อหน้าถัดไป)

(เชิงอรรถ ต่อจากหน้าที่แล้ว)

matvāt | tatra** yena dhyānaṃ vyavakīrṇaṃ so 'kaniṣṭhān
gatvā parinirvāti |.....

anyo bhavāgragaḥ |

avyavakīrṇadhyāna ūrdhvaṃsrotā bhavāgra niṣṭho bhavati | sa
hi samāpattyantarāṇy āsvādayan sarvasthānāntareṣūpa-
padyāpraviśyaiva śuddhāvasān ārūpyakramotpattito bhavāgraṃ
gatvā parinirvāti | śamathacarito hy eṣaḥ | pūrvakas tu
vipaśyanācaritaḥ | (AKBh: 359-360)

* แก้ว dvivadho เป็น dvividho (อ้างอิง Sakurabe and Odani (1999: 247) เชิงอรรถที่ 1)

** แก้ว -tvāt tatra เป็น -tvāt | tatra (อ้างอิง Sakurabe and Odani (1999: 247) เชิงอรรถที่ 2)

= 阿毘達磨俱舍論 (賢聖品)

即此上流差別有二。由因及果有差別故。因差別者。此於靜慮由有雜修無雜修故。果差別者。色究竟天及有頂天為極處故。謂若於靜慮有雜修者。能往色究竟方般涅槃。..... 餘於靜慮無雜修者。能往有頂方般涅槃。謂彼先無雜修靜慮。由於諸定愛味為緣。此歿遍生色界諸處。唯不能往五淨居天。色界命終於三無色次第生已。後生有頂方般涅槃。二上流中前是觀行後是止行。(T29: 124c)

= 阿毘達磨俱舍釋論 (聖道果人品)

上流者。往上受生。是受生處。於中不般涅槃。流者行義。偈曰。此於定。雜修行無下。釋曰。是上流人。由因果有二種。謂由因由果由因者。有雜修定不雜修定為因故。由果者。阿迦尼師吒為勝。有頂為勝故。此中若人雜修定為因。則往生阿迦尼師吒。於彼般涅槃。..... 復次偈曰。餘行頂。釋曰。非雜修定上流人以有頂為勝。何以故。此人隨定品起嗽味心。生一切處已。唯不入五淨居天。由次第受三無色處生。後往生有頂皆般涅槃。此是奢摩他行人。前是毘鉢舍那行人。(T29: 276b-c)

คัมภีร์ “อภิธรรมโกศภาษยะ” ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของสมถ-วิปัสสนากับนิรอรณว่า “ถีนมิทตะ” เป็นอุปสรรคต่อ “ปัญญา” หรือ “วิปัสสนา” และ “อุทัจจกุกกุจจะ” เป็นอุปสรรคต่อ “สมาธิ” หรือ “สมถะ” ด้วยเหตุนี้ทำให้ลำดับของไตรสิกขาผิดไปเป็น “ศีล → ปัญญา → สมาธิ” ซึ่งสิ่งที่ถูกต้องควรกล่าวว่า “ถีนมิทตะ” เป็นอุปสรรคต่อ “สมาธิ” หรือ “สมถะ” และ “อุทัจจกุกกุจจะ” เป็นอุปสรรคต่อ “ปัญญา” หรือ “วิปัสสนา” จึงจะสมเหตุสมผล และทำให้ลำดับของไตรสิกขาถูกต้องเป็น “ศีล → สมาธิ → ปัญญา”⁵⁰

50 kāmaccchandavyāpādābhyām śīlaskandhavidhātāḥ | styānamiddhena prajñāskandhasya uddhatyakaukr̥tyena samādhiskandhasya samādhiprajñayor abhāve satyeṣu vicikitsako bhavatīty ataḥ pañcoktāni | etasyām tu kalpanāyām samādhiskandhavirodhina uddhatyakaukr̥tyanivaraṇasya pūrva grahaṇam prāpnoti | ato yathāsaṃkhyam etābhyām samādhiprajñāskandhopaghāta ity apare | samādhiprayuktasya hi styānamiddhād bhayam | dharmapravicayaprayuktasyauddhatyakaukr̥tyāditi | (AKBh: 319)

= 阿毘達磨俱舍論 (睡眠品)

謂貪恚蓋能障戒蘊。惛沈睡眠能障慧蘊。掉舉惡作能障定蘊。定慧無故於四諦疑。疑故能令乃至解脫解脫智見皆不得起。故唯此五建立為蓋。若作如是解釋經意。掉悔理應惛眠前說。以必依定方有慧生。定障亦應先慧障故。依如是理。有餘師言。此五蓋中。惛眠掉悔如次能障定蘊慧蘊。由此契經作如是說。修等持者怖畏惛眠。修擇法者怖畏掉悔。(T29: 110c-111a)

(เชิงอรรถ อ่านต่อหน้าถัดไป)

ในเรื่องนี้คัมภีร์ “อภิธรรมนยานุสสาร” ได้มีอธิบายบายแก้กลับไปใน 2 ประเด็น สำหรับประเด็นที่ 1 ได้แก้ว่า ในการขจัดนิวรณ์นั้นมี 2 ระดับ คือ ขจัดด้วยการข่มไว้ (伏斷) และขจัดด้วยการประหารโดยสิ้นเชิง (永斷) ซึ่งในการขจัด “ถีนมิทธะ” นั้นจำเป็นต้องอาศัย “ปัญญา” หรือ “วิปัสสนา” และในการขจัด “อุทธัจจกุกกุจจะ” ต้องอาศัย “สมาธิ” แต่ทว่าเป็นการขจัดด้วยการข่มไว้ไม่ใช่เป็นการขจัดด้วยการประหารโดยสิ้นเชิง จึงไม่จำเป็นจะต้องมีลำดับตาม “ศีล → สมาธิ → ปัญญา” เสมอไป⁵¹ และในประเด็นที่ 2 ได้แก้ว่า แท้ที่จริงแล้ว ในขณะที่เจริญ “สมาบัติ” (等持) อยู่ “ถีนมิทธะ” ย่อมบังเกิดได้ง่าย ดังนั้นผู้เจริญ “สมาธิ” (สมาบัติ) จึงกลัวต่อ “ถีนมิทธะ” ไม่ได้หมายความว่า “ถีนมิทธะ” เป็นอุปสรรคต่อ

(เชิงอรรถ ต่อจากหน้าที่แล้ว)

= 阿毘達磨俱舍釋論 (惑品)

釋曰由貪欲瞋恚蓋。戒法聚破壞。由睡弱蓋。慧法聚破壞。由掉悔蓋。定法聚破壞。若定慧無則。於四諦起疑惑心故。解脫解脫知見破壞。由此義故。說五為蓋。於此執中與定法聚相違。掉悔蓋應在慧障前。是故餘師說。如其次第能破定聚及慧聚。何以故。經中說。若人修行定觀。怖畏睡弱若人修行簡擇法。怖畏掉悔。(T29: 264a)

- 51 謂貪恚蓋能障戒蘊。如次令遠離欲惡故。惛沈睡眠能障慧蘊。此二俱令遠毘鉢舍那故。掉舉惡作能障定蘊。此俱令遠奢摩他故。如是四蓋漸次令超出離白法。由此於後令於業果四諦生疑。疑故能令乃至解脫解脫智見皆不得起。故唯此五建立為蓋。若爾掉悔蓋應惛眠。前說順戒定慧蘊。次第而說故不爾。此中壞次第者。世尊意欲顯別義故。謂契經中佛依正理說惛眠蓋毘鉢舍那能治非止。說掉悔蓋唯奢摩他能治非觀。此依伏斷說觀止門。別治惛眠掉悔二蓋。若依永斷此觀止門對治一切用無差別。為顯此理故壞次第。(T29: 649a)

“สมาธิ” และในขณะที่เจริญ “ธัมมวิจยะ” (擇法) อยู่ นั่น “อุทธัจจกุกกุจจะ” ย่อมบังเกิดได้ง่าย ดังนั้นผู้เจริญ “ปัญญา” (ธัมมวิจยะ) จึงกลัวต่อ “อุทธัจจกุกกุจจะ” ไม่ได้หมายความว่า “อุทธัจจกุกกุจจะ” เป็นอุปสรรคต่อ “ปัญญา”⁵²

ในลำดับสุดท้าย แนวคิดที่เพิ่งปรากฏในคัมภีร์ “อภิธรรมโกศภาษายะ” คือ 4. สมถวิปัสสนากับกรรมฐาน กล่าวคือ “สมถกรรมฐาน” ได้แก่ “อสุภะ” (aśubha) และ “อานาปานสติ” (ānāpāna-smṛti)⁵³ สำหรับ “วิปัสสนากรรมฐาน” ได้แก่ “สติปัฏฐาน” (smṛtyupasthāna)⁵⁴ ซึ่งในคัมภีร์อภิธรรมยุคต้นและยุคกลางไม่ปรากฏการระบุถึงกรรมฐานที่ชัดเจนเช่นนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับวิธีเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เริ่มปรากฏเด่นชัดในคัมภีร์อภิธรรมยุคหลังนี้เอง

52 然契經說。修等持者怖畏惛眠。修擇法者怖畏掉悔。此言意別。謂惛眠蓋相順等持。欲修等持惛眠易起。故修定者怖畏惛眠。非謂惛眠近能障定。怖畏掉悔准此應知。若謂契經作如是說。心昧劣位修定非時。心輕躁位修慧非時。故知惛眠近能障定。掉悔障慧理必應然。理亦不然就近說故。謂此經意正說惛眠。於法相中不能簡擇。是故擇法為彼近治惛眠。亦能近障擇法。故昧劣位修定非時。定非惛眠近對治故。惛悔於慧准此應知。(T29: 649a-b)

53 tatrāvatāro 'śubhayā cānāpāna-smṛtena ca. (AKBh: 337)

= 阿毘達磨俱舍論 (賢聖品)

正入修門要者有二。一不淨觀。二持息念。(T29: 117b)

= 阿毘達磨俱舍釋論 (聖道果人品)

入修由二因。不淨觀息念。(T29: 269c)

(เชิงอรรถ อ่านต่อหน้าถัดไป)

(เชิงอรรถ ต่อจากหน้าที่แล้ว)

- 54 tābhyāṃ tu samādhilabdhā
 niṣpannaśamathaḥ kuryāt smṛtyupasthānabhāvanām |
 vipaśyanāyāḥ sampādanārtham | katham ca punaḥ kuryāt |
 kāyaviccittadharmaṇām dvilakṣaṇaparīkṣaṇāt || 14 ||
 kāyaṃ svasāmānyalakṣaṇābhyāṃ parīkṣate | vedanāṃ cittaṃ
 dharmāś ca | (AKBh: 341)

= 阿毘達磨俱舍論 (賢聖品)

依已修成滿勝奢摩他。為毘鉢舍那修四念住。如何修習四念住耶。謂以自共相觀身受心法。(T29: 118c)

= 阿毘達磨俱舍釋論 (聖道果人品)

說入修二法門已。由此二法門。若已得。三摩提。偈曰。修觀已成就。方修四念處。釋曰。為成就四諦觀故。次說修四念處。何以故。四念處通攝一切法故。能對治四倒故。云何作四念處觀。偈曰。身受及心法。由簡擇二相。釋曰。先由別通相簡擇身。次簡擇受心法。別相者。是彼各各自性。通相者。(T29: 271a)

บทสรุปและแนวทางในการวิจัยต่อไป

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องสมถวิปัสสนาที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อภิธรรมนิกายสรวาสติวาท ตั้งแต่คัมภีร์อภิธรรมยุคต้นจนถึงคัมภีร์อภิธรรมยุคหลัง ทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการและความขัดแย้งภายในนิกายเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องสมถวิปัสสนาดังต่อไปนี้

1. สมถวิปัสสนาที่ปรากฏใน “พระอภิธรรม 7 คัมภีร์” โดยมากเป็นการให้นิยาม กล่าวคือ นิยามของ “สมถะ” ไว้ว่า “กุศลเอกัคคตาคจิต” บ้าง “สมาธิ” บ้าง “สัมมาสมาธิ” บ้าง และได้ให้นิยามของ “วิปัสสนา” ไว้ว่า “ธัมมวิจยะ” บ้าง “ปัญญา” บ้าง “สัมมาทิฏฐิ” บ้าง ซึ่งเมื่อพิจารณาจากคัมภีร์ที่ปรากฏ ทำให้เราเห็นว่านิยามของสมถวิปัสสนานี้ มีการหยิบยกและอ้างอิงที่สอดคล้องกับลำดับการกำเนิดของคัมภีร์อภิธรรมยุคต้น นอกจากนี้ยังได้ทิ้งเงื่อนงำของการยอมรับบุคคลผู้เข้าถึง “โลกุตตรอริยปัญญา” หรือ “วิปัสสนา” โดยปราศจากการเข้าถึง “ฌาน” ไว้ในคัมภีร์ชิ้นนี้ด้วย

2. ในคัมภีร์ “อภิธรรมมหาวิภาษา” เริ่มมีอรรถาธิบายเกี่ยวกับเรื่องสมถวิปัสสนากว้างขวางกว่า “พระอภิธรรม 7 คัมภีร์” ไว้มาก จากการศึกษพบว่าเนื้อหาของสมถวิปัสสนาได้ถูกกล่าวใน 3 ลักษณะได้แก่ 1. สมถวิปัสสนากับสมาธิและปฏิบัติ 2. สมถวิปัสสนาจริตกับสมาธิ และ 3. สมถวิปัสสนากับนิรwrณ ซึ่งเนื้อหาในลักษณะที่ 1 และ 2 ทำให้เราพบคำตอบของเงื่อนงำที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อภิธรรมยุคต้น กล่าวคือ การยอมรับบุคคลผู้เข้าถึง “โลกุตตรอริยปัญญา” หรือ “วิปัสสนา” โดยปราศจากการเข้าถึง “ฌาน” นั้นเป็นเพราะมีอรรถาธิบายถึง “สมาธิ” ที่มี

ระดับตื้นกว่า “ฌาน” ที่เรียกว่า “สามัคคสมาริ” เพราะแม้จะจัดอยู่ในประเภท “ทุกขาปฏิบัติ” คือ ปฏิบัติลำบากก็ตาม แต่ก็สามารถบรรลุธรรมได้เช่นกัน

3. ในคัมภีร์อภิธรรมยุคหลังอย่าง “อภิธรรมโกศภาษยะ” พบว่าได้มีกล่าวถึงแนวคิดเรื่องสมถวิปัสสนาทั้ง 3 ลักษณะ ที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมยุคกลางโดยลักษณะที่ 1 และ 2 ในคัมภีร์ “อภิธรรมโกศภาษยะ” ได้เห็นด้วยและยอมรับในแนวคิดดังกล่าว แต่ทว่าแนวคิดในลักษณะที่ 3 กลับมีความเห็นที่ขัดแย้ง อีกทั้งยังได้วิจารณ์ถึงแนวคิดนี้ จนเป็นเหตุให้ท่านสังฆภัทรต้องออกมาอธิบายแก้กลับใน “อภิธรรมนยายานุसार” และแนวคิดที่เพิ่งปรากฏในคัมภีร์ “อภิธรรมโกศภาษยะ” คือ 4. สมถวิปัสสนากับกรรมฐาน กล่าวคือ “สมถกรรมฐาน” ได้แก่ “อสุภะ” และ “อานาปานสติ” สำหรับ “วิปัสสนากรรมฐาน” ได้แก่ “สติปัฏฐาน” ซึ่งในคัมภีร์อภิธรรมยุคต้นและยุคกลางไม่ปรากฏการระบุถึงกรรมฐานที่ชัดเจนเช่นนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับวิธีเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานเริ่มปรากฏเด่นชัดในคัมภีร์อภิธรรมยุคหลังนี้เอง

จากการศึกษานี้ทำให้เราทราบถึงวิวัฒนาการ รวมถึงความขัดแย้งภายในนิกายสรวาสติวาทในประเด็นที่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องสมถวิปัสสนาดังกล่าว แต่ทว่าแนวคิดทั้งหลายเหล่านี้จะเป็นเพียงแนวคิดภายในนิกายสรวาสติวาทเท่านั้น หรือจะเป็นแนวคิดที่มีปรากฏอยู่ในนิกายอื่น ๆ ด้วย โดยเฉพาะแนวคิดของท่านวสุพันธุที่ขัดแย้งหรือไม่ปรากฏในคัมภีร์ยุคก่อนหน้านั้น จะเป็นแนวคิดของท่านวสุพันธุเอง หรือเป็นการหยิบยกมาจากนิกายอื่น นอกจากนี้ยังมีแนวคิดบางอย่างที่ใกล้เคียงกับฝ่ายเถรวาทเรา อาทิ สมาริในระดับที่ไม่ถึงขั้นฌาน อย่าง “ขณิกสมาริ” และ “อุปจาร-

สมาธิ” หรือแนวคิดในเรื่อง “สมถยานิกะ” และ “วิปัสสนายานิกะ” เป็นต้น ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์ยุคหลังเช่นกัน แนวคิดเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์กันหรือไม่ อย่างไร เป็นสิ่งที่ต้องทำการศึกษากันต่อไป

** บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของผลงานวิจัยในฐานะนักวิจัยพิเศษ สถาบันวิจัย Research Institute for Buddhist Culture (RIBC) ประเทศญี่ปุ่น โดยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจาก S.R.C. Envelope Co., Ltd. ประเทศไทย

อักษรย่อและบรรณานุกรม

- AKBh *Abhidharmakośabhāṣya* of Vasubandhu. 1967. Tibetan Sanskrit Works Series vol. VIII. Edited by P. Pradhan. Patna: K. P. Jayaswal Research Institute.
- AN *Aṅguttaranikāya vol. I*. 1989. edited by R. Morris. revised by A. K. Warder. London: PTS. (first printed. 1885)
- D *The Tibetan Tripitaka, Taipei Edition*. 1991. 72 vols. edited by A. W. Barber. Taipei: SMC Publishing.
- Dhs *Dhammasaṅgaṇi*. 1978. edited by E. Müller. London: PTS. (first printed. 1885)
- DN *Dīghanikāya vol. III*. 1992. edited by J. E. Carpenter. London: PTS. (first printed. 1911)
- P *The Tibetan Tripitaka, Peking Edition kept in the Library of Otani University, Kyoto*. 1955-61. 168 vols. edited by D. T. Suzuki. Tokyo-Kyoto: Tibetan Tripitaka Research Institute.

Pug *Puggalapaññatti with Commentary (Paramatthadīpanī)*. 1972. edited by R. Morris and G. Landsberg and C. A. F. Rhys Davids. London: PTS. (first printed. 1914)

T *Taishō-shinshū-daizōkyō* 大正新脩大藏經. 1924-1934. Tokyo: Daizōshuppansha.

พระมหาพงศ์ศักดิ์ สุวานิโย.

2559 “การวิจัยเชิงคัมภีร์: กรณีศึกษาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร.” **ธรรมธारा วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา** 2 (1): 1-33.
ปทุมธานี: สำนักการศึกษา วัดพระธรรมกาย.

Daizōkyō-gakujutsu-yōgo-kenkyūkai (大藏經學術用語研究会), ed.

2001 “Shūimon-soku-ron 集異門足論 (คัมภีร์สังคีติปริยาย).”
Butten-nyūmon-jiten 仏典入門事典 (สารานุกรมคัมภีร์
พระพุทธศาสนาเบื้องต้น). Kyoto: Nagata-bunshōdō.

Hung, Hung-lung (洪鴻榮).

2002 “Kusha-ron-ni-okeru-shikan 『俱舍論』における止観
(สมถวิปัสสนาในคัมภีร์อภิธรรมโกศภาษยะ).” *Indoga-ku-bukkyōgaku-kenkyū* 印度学仏教学研究 51 (1): 372-369.

IMANISHI, Junkichi.

- 1969 *Das Pañcavastukam and die Pañcavastukavibhāṣā (Abhidharmatexte in Sanskrit aus den Turfanfunden I)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- 1975 *Fragmente des Abhidharmaprakaraṇabhāṣyam in Text und Übersetzung (Abhidharmatexte in Sanskrit aus den Turfanfunden II)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

KAMATA, Shigeo (鎌田茂雄), Kōshō Kawamura (河村孝照), Ryōshin Nakao (中尾良信), Ryōsei Fukuda (福田亮成), and Shingyō Yoshimoto (吉元信行), eds.

- 1998 *Daizōkyō-zen-kaisetsu-daijiten* 大蔵経全解説大事典 (สารานุกรมอธิบายคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา). Tokyo: Yūzankaku-shuppan.

MATSUDA, Kazunobu.

- 1986 *Newly Identified Sanskrit Fragments of the Dharmaskandha in the Gilgit Manuscripts (1) Sanskrit Fragments Transliterated with an Appendix by Hajime Sakurabe*. Kyoto: Bun'eido.

MITOMO, Kenyō (三友健容).

- 2005 "Abidaruma-bukkyō アビダルマ仏教 (พระพุทธศาสนายุค
อภิธรรม)." *Suganuma-akira-hakushi-koki-kinen-ron-
bunshū: Indo-tetsu-gaku-bukkyō-gaku-e-no-izantai*
菅沼晃博士古稀記念論文集: インド哲学仏教学への誘い (รวม
ผลงานวิจัยในวาระฉลองสิริอายุครบ 70 ปี ดร. อะกิระ สุงะนุ
มะ: แนะนำทางสู่การศึกษาปรัชญาอินเดียและพระพุทธ
ศาสนา): 118-128. Tokyo: Daitō-shuppansha.

ROSEN, Valentina Stache.

- 1968 *Das Saṅgītisūtra und sein Kommentar Saṅgītipa-
ryāya. Berlin: Akad.-Verl.*

SAKURABE, Hajime (櫻部建).

- 1969 *Kusha-ron-no-kenkyū: Kai / Kon-pon 俱舍論の研究:
界・根品 (งานวิจัยอภิธรรมโกศภาษยะ: ธาตุ/อินทริยนิรเทศ).*
Kyoto: Hōzōkan.

SAKURABE, Hajime (櫻部建), and Nobuchiyo Odani (小谷信千代).

- 1999 *Kusha-ron-no-genten-kaimei: Genjō-bon 俱舍論の原
典解明: 賢聖品 (อรรถาธิบายคัมภีร์อภิธรรมโกศภาษยะ: มารค
ปุคคลนิรเทศ).* Kyoto: Hōzōkan.

TAKASAKI, Jikido.

- 1965 "Remarks on the Sanskrit Fragments of the Abhidharmaskandhaśāstra." *The Journal of Indian and Buddhist Studies* 13 (1): 33-41.

WALDSCHMIDT, Ernst.

- 1965 *Sanskrihandschriften aus den Turfanfunden Teil I.*
Wiesbaden: F. Steiner.